

ВЕЛИКА ЛІТЕРАТУРА

Доповідь Уласа Самчука

Ставити питання твердо, виразно, а головне я с н о і одночасно давати на них таку ж відповідь є для людини невіддільною потребою її щоденної життєвої практики та її вимірною історичною доконечністю буття. Трохи підкреслюю поняття я с н о і вирізняю його над т в е р д о і в и р а з н о з чисто зрозумілих і чисто життєвих міркувань, бо ясне думання, ясне задивлення на справи дає людині в руки велику зброю і дає можливість чути ся з нею на планеті безпечніше й цілеспрямованіше.

Можна думати категоріями Аристотеля чи Канта, можна боронити однієї теорії проти інших, можна бути за і бути контра, можна зіставляти світогляди і вибирати між ними ті, що найближчі своїй духовній істоті, але що б я не переслідував у житті, на що б не кинув свій погляд, я ніколи ніде не можу доцільно вивести свої чинності, коли я не буду дивитись на речі ясно, виразно, без певних химер і певних забобонів.

По своїй природі не люблю крайностей, їх не переслідую і їх не проповідую. Не думав категоріями революціонера, але рівночасно не розумію реакції на революцію. Хочу думати, що бути сучасним, бути наскрізь часовим, тримати палець на зивчику всього, що діється у наш час, не дати порвати себе вирвом химер та ексцентричних уявлень життєвих істин, — це є та ясна життєва мудрість, яка крок за кроком, з дня на день, з десятиліття на десятиліття веде нас вперед і яка, можливо єдина, доводить нас до потрібної, розумної і ясної мети.

Взагалі не розумію виключностей в ідеї, в чині, в способі поступування. Уважав, що життя є досить складоване, щоб можна уняти його якомось виключністю. Думав, що складником його можуть бути одночасно і реалізм, і романтизм, ідеалізм і матеріалізм. Одна й та сама людина, чи група людей, навіть одна і та сама теорія життя включають в собі всі ці ознаки одночасно, і все це разом творить цілість, як складники повітря творять повітря, як складники води творять воду — ці основні передумови фізичного життя на землі...

В питанні, яке хочу зараз ставити і на яке хочу зараз давати відповідь, притримуюсь такого ж погляду ясності! Хочу думати і тут ясно, просто і наскрізь зрозуміло... І хай дарують мені ті, що не мають терпця і вочили б чути про ці принципові речі дещо складованіше як мовою, так і її висловом. Але я гадав, що ми повинні передусім казати про речі мовою людей і щойно-щаніше мовою богів. Хочемо говорити не як філософи, а як звичайні учителі.

Потім я свідомо хочу ще і ще повторюватись. Я знав і без зайвих слів, що питання великої літератури не новинка, не відкриття, не остання мода, але одночасно мені здається, що якраз це питання з погляду на його незмінність треба завжди ставити і завжди на нього відповідати. Чому? А тому, що в дуже виразні ознаки, які постійно нам кажуть, що такі питання часто зникають з нашої уваги, наколи ми, будучи заняті своїми щоденними клопотами, не звертаємо на них більшої і тривалішої уваги.

Мав до нашого громадянства чимало претенсій, навіть коли він не має таких претенсій до мене. Мав ті претенсії, якраз як літератор, не зважаючи на те, що громадянин не має таких претенсій до мене, як літератора. Інколи, і то досить часто, наш громадянин зовсім не має до мене ніяких претенсій. Більше того: він дивиться на мене, як на якийсь безплатний додаток до певного життєвого комплексу його щоденних турбот, а то й не дивиться на мене взагалі. Во певно, що поняття література і літератор доходять до його свідомості дуже несподівливо. Мехт переконавши, як шматок хліба чи чутка про атомову бомбу. Тому якраз я уважав, що треба про цю справу говорити і то в рамках нашого суспільства, особливо нашого і особливо зрозумілов мовою.

Во поняття література, літератор, а особливо поняття велика література не є і бути не може такою вже собі простою справою, як це може гадати український громадянин, що має всі добрі чесноти патріота, революціонера чи громадського діяча. Є парадоксом, але і одночасно фактом, що це поняття особливо у наш час, до певної міри перестало бути актуальним, не зважаючи на те, що якраз наш час, як ніколи інше, вимагає від нас повної і всебічної свідомості, що такі справи, як справи культури чи зокрема справи літератури, — це речі першорядної ваги, це те слово, до якого у свій час ставив нам наосторожжя наш найбільший учитель Шевченко і яке до наших днів єдине виконує той свій обов'язок беззаперечно, тривало і певно. Ми бачимо з усіх боків наступ на наше слово. Ми, як фланци істоти, можемо існувати далі, ми можемо бути не тільки українцями, але й кмісарами, ми можемо бути братами і заселявати Сибірські простори, але для цього ми мусимо зрестися нашого слова. Бачите, як поволі, але систематично слово по слові виривається з нас наша мова. Бачите, що те слово виключають з передових місць. Бачите, як плувають звучання його на вулиці міста, бачите, як послідовно вимітають його відти, де керують, де є центр, де командує... І тому, яким правом ми накидаємо собі думки, що мова це справа перестаріла, що література, — це вже не першорядна актуальність, що українського літератора вже змінено з варті і на його місце став воєк, озброєний наймодернішою технікою, яку ми бачимо хоч би в руках американця.

Ні! Таких фальшивих сугестій ми не сміємо ani тепер, ani в прийдучому собі сугерувати. Ми є дійсно народ. То нічого, що нас заскочив час розбиття атома і застав нас у стані походу до наміченого. То нічого, що звертається великі політичні і господарські комплекси. То нічого, що нас перейшли ногами ми перейшли колесом, але, крім них усіх

понять, по під технікою і по під тіни літаків на землі змуть люди, живуть живі, живуть одухотворені, і ніхто з них ще не збагнув таємниці їх життя. Ніхто з них ще не знає їх призначення, і ніхто не винайшов засобів, якими б з живих людей можна творити самогубців. Інстинкт життя вищий від кожної техніки. І чому ж ми раптом позбавились того інстинкту, записалися б у самогубці тільки тому, що хтось там плекає імперіалістичні замах на тих, що вони тим часом менші, слабші, чи беззбройні...

Тому ми не маємо причини зрікатися нашої мови, нашої істотності, нашого буття людей, як людей, і народу, як народу. Навпаки. Ми думаємо, що це життя щойно в початках, що ми щойно недавно вийшли з небуття, що ми новонароджені, молоді, міцні, живучі, з почуттям життєвих амбіцій, з почуттям абсолютного переконання, що наше право на життя таке ж велике, як і право тих, що намагаються вирвати нас і викинути поза межі свого простору...

Мова наша і те, що та мова витворила, повинна являти для нас такого роду цінності і святості, які ми ставимо на першому місці наших святинь. Не зречемося того добровільно і не послабимо пильності в охороні того добра, бо це добро відділяє нас від небуття. Це добро хоронить нас перед загибеллю. Це добро творить нерозривний зв'язок між нами самими і дає нам в руки засіб зв'язатися міцно і учинно з рештою мовного світу на планеті з назвою Земля.

Що є таке література? Література - це мова народу. Ми чули в школі ще інше пояснення поняття літератури, але залишило поки що на боці шкільні пояснення. Зараз ми не в школі, а на фронті. Зараз ми не тільки вчимося, але передусім захищаємо та оборонимо. Зараз нашим великим завданням є рятувати певні цінності, і, коли ми втратили наші музеї, наші архіви, наші бібліотеки, ми мусимо хоронити щось таке, що є сильніше і триваліше від паперу чи каменю. Ми тепер переконалися і можливо будемо далі переконуватись, що історія вміє не одну душе цінну річ обернути на грудку попелу, на це прийде потреба. Однак це не значить, що немає цінностей, сильніших від каменю і триваліших від писаного папірису. Такі цінності є, вони бути мусять. Передусім такими цінностями є жива, вічно творча і вічно вібрувча думка народу, мова народу, пісня народу, воля народу. Інстинкт, сила, свідомість людини і людей це, можливо, єдине, що великий Бог назвав душею і що є напевне вічне хоча б у тому релятивному розумінні, як ми собі це можемо збагнути. Тут у цьому комплексі знаходиться також дуже цікаве джерело живучої води народу, це його література...

Хочеться при цій нагоді говорити про літературу в порівняннях чи краше в образах. Хочеться говорити зрозуміло і щиро. Хочеться кожному і всім довести до свідомості, що це, властиво, є таке література, яку роль вона відіграє, які функції виконує, якою пошанов користується. Хочеться пластично і намацально всім і кожному ще і це, можливо в сесте, сказати, що це дуже конкретна справа і нас дуже зобов'язує. Хочеться нарешті витворити сприятливіший ґрунт для росту і розвою літератури, хочеться відчинити всі серця і всі душі нааустрич походові література. хочеться під-

яти і розв'язати ряд заобов'язань, які наш молодий народний організм у собі покутує.

Особливо при цій нагоді хочеться говорити про велику літературу. Мені задавали не раз питання, що це, властиво, є велика література. Задавали це питання люди інтелігентні і освічені. Іноколи вони намагалися це пояснити звичайною стилізацією цієї справи, відносячи це поняття велика література до мови словної еквилібристики.

Так воно не є. Література взагалі і велика література зокрема не існуючі від прадавна і цілком виразані поняття. Ми щойно пригадали собі про химери історії, яка може однаково обернути на гори руїн Вавилон, Рим і Берлін, яка стирає храми Єгипту і храми Європи, але крім цих ось цінних крихких річей, ми знаємо, що до нас доходять слова з-поза тисячоліть у вигляді Гомерівських віршів, у вигляді мови десь кимось записаної, яка повчав нас, що тяглість мовного зв'язку серед людей може бути далеко тривалішою, ніж все інше, створене думкою людини. І народи, що таке писане слово мали, були великими творчими народами. Через це ми знаємо їх і через це вчимо їх минувшину і через це вчимося від них. Це і є та їх велика література, яка пережила тисячоліття, яка розмножилася на всі мови світу і яка сьогодні наповняє живе людство тими самими думками, що і були в часових просторах минувшини.

Було б фальшиво думати, що поняття великої літератури вичерпується лишень минувшиною. Було б фальшиво думати, що наш світ перестав думати після Гомера, Вергілія чи Данте. Що після них наступає якась пустка духа, брак слова, відмирання мовних органів людства. Ми кривдили б цим покоління пізніших віків, нарешті покоління, які формують сучасність. Ні. Так думати не слід. І наші часи не позбавлені величчя, напруженого думання, великого морального наставлення для доброго, мудрого, великого. Наші чи недавно минулі віки рівно ж з послідовною закономірністю виділяли з себе послів в царство вічності. Так було, так є і так буде, бо інакше бути не може. Ми інколи подивляємо постання великих політично-суспільних і державних формацій нашої планети, але одночасно ми розглядаємо умовини і причини їх постання. Сьогодні на кли історії з особливим виразністю виступає т.зв. англо-саксонський світ. Імперія Бритів і Сполучені Штати Америки завершують період свого кльквікового формування величезною, це не бувалою перемогою над своїми ривалями і утверджують свою волю мало не на всій земній поверхні. Але щоб збагнути все, що бачать наші очі і що чуєть вуха у наші дні, треба знати первопричини постання цього явища. Шлях від завовання британського острова норманами до вибуху першої атомової бомби в Гіросімі був, безперечно, не короткий. За той, власне, час постали на землі речі, гідні уваги прийдучих поколінь людства. Морські і повітряні шляхи і бази, хмародери що зветься Нью-Йорк чи Сан-Франсіско, машини і технічні приладдя, імена, що бігають по цілому світі у вигляді фордівок - все те, що має вигляд шаленого технічного карнавалу, все те мало в своїй основі без сумніву в початках цесь інше, ніж звертання трибків мертвої

машини. В першочатках це мало очевидно напружену думку, велетенську силу і пристрасть. Як збагнути і як зміряти ступінь напруження думки тих людей, які покликали до життя цілу ту машинерію техніки? Де це записане, і які слова висловили ті пристрасті і почуття, що заповнювали душі людей тієї раси?

Є, очевидно, записане і є висловлене все, про що нам ходять. Все кілька століть у нашому просторі панівною планетою духового всесвіту є ім'я Шекспір. Вільям Шекспір. Нам не треба бути в Англії, бачити англіяця, читати історію тієї країни. Нам тільки треба розгорнути "Макбета", "Короля Ліра", "Гамлета", "Ромео і Юлія", як ми одразу вступимо у світ ідей, настроїв, пристрастей народу, з лона котрого вийшов Вільям Шекспір. Хіба цей дух не водив нас у місця, де беруть початок усі наші істини, всі наші правди, де зав'язуються і розв'язуються рай і пекло, де добро і зло постійно мірять свої сили, де любов і ненависть чергуються, тримаючи рівновагу осі, на якій обертається людська мораль? Треба ствердити, що висловлене Шекспіром дає повне поняття про всі основні рушійні сили, про всі основні елементи вічного космосу і що діяли вони у всіх просторах нашої сонячної системи, і коли дивимось на ту суцільність моральних вартостей в перспективі, нам видний, мусимо вбачати ті вартості у всіх осередках великих культур нашої планети, чи це було перед Єгиптом фараонів, чи в часи Єгипту, чи в Греції, Римі, чи, нарешті, на нашому європейському суходолі. Все це зібране і зосереджене у великій напруженій атмосфері страшних почувань, складниками котрих є велика любов, велике прагнення, велике хотіння, велика ненависть, велика і до кінця послідовна воля... Гамлет, Ромео і Юлія, любов, пристрасть і мука ревностів і нарешті виникання поза межі земного, намагання збагнути світ, "з котрого не повернувся ні один мандрівник", де, мабуть, є той мікрокосм, у котрому життя бере свій початок і завершує свій кінець.

Нічого дивного, що люди цих моральних основ шукали шляхів між континентами, здобували бігуни землі, перемагали глибини Тихого океану і верхи Гімалаяів. Нічого дивного, що в сумі якраз цих дуже сконденсованих пристрастей треба шукати дуже велику гармонію суцільності в організації людського буття, людського права, державних, національних і соціальних форм, великої і тривалої традиційності, яка дає дуже потужний підмурівок для існування роду людського на одному місці. Це ті моральні засади, якими тримається впродовж віків величезна світова потуга англо-саксонського світу. Її вимовним і дуже переконливим речником є література цього народу, на чолі котрої стоїть Вільям Шекспір.

Це не значить, що шекспірівські вдачі і натури властиві тільки і виключно мешканцям британського острова. Це було б не цілком точно. Дух Шекспіра блукав і ще тепер блукає по всіх місцях світу, де є великі душі. Він їх старанно синтезує. Він уводить їх у певні храми, де б вони могли принести видиму жертву цілому великому і мудрому творінню Бога, яким є людство. Тому Шекспір надав своїм

колекціям духовних великостей форму драм і трагедій. Форму яку можна з висоти сцени передавати людям, що можуть бачити, можуть чути і можуть розуміти. І той, хто ці речі може збагнути, хто може їх сприйняти і прицепити своєму власному духові, той має право вступу в те місце, у котрому збираються вершители долі, щиття і нещиття світу та його мешканців. "Які величезні думки мала ця людина. Коли б вона жила у наш час, вона напевно була б винахідником" - захоплено висловлюється про Шекспіра людина дійсно нашого механічного часу, великий винахідник Едісон. Можна зрозуміти ці слова тільки тоді, коли вдуматися у них. Винахідник багатьох фізичних таємниць природи, Едісон, очевидно, не одного разу виникав і вслухався в глибини Шекспірівської мови і думки. Він їх, можливо, не завжди помічав. І коли знайшов їх фокус, він захнувся, скільки там, властиво, зібрано того, над чим думав сам Едісон, шукаючи і відкриваючи незнане і незбагнуте світу фізики. Він, можливо, не здавав собі звіту, що Шекспір ці явища вже бачив і вже чув. Він їх мав вже у глибинах свого духу. Він їх висловив словом. Сказати про те, що десь таємно заховане, є багато тяжче, ніж піти по знайомій стежці і віднайти заховане...

Це стосується не тільки до Шекспіра. Коли беремо це ім'я, розуміємо його не тільки дослівно. Розуміємо його, як певний знак, чи символ, бо на те, щоб відкрити шляхи до великого з незнамого, щоб наблизити до нас світ з усіма його незбагнутими таємницями, щоб увести нас по можливості глибше і даліше у царство великого і мудрого, - на це все сьмадалася мудрість численних геніїв людства. Всі вони, як і Шекспір, як Данте, як Вергілій чи Гомер, всі вони творили і створили нескортельні документи, висловлені словом і записані літерами, документи з правом на вічність. У наш час, час, коли часто духові цінності міряються мірою практичного їх застосування, у цей час хочеться госторити про ці справи і речі з такого погляду, з якого вони набрали б цілком конкретного вислову, а не були чимось, що творить абстрактне уявлення про ці речі, як вияв чисто літературний, мистецький, естетичний. Я хочу підкреслено і обов'язково вказати на зв'язковість і тісне співвідношення великих творів літератури з іншими проявами життя. Я хочу сказати, що без такого роду літератури немислима ніяка цивілізація; що без тієї оформленої мовної законсервності ми, живі люди, не могли б володіти нашою думкою, що без Шекспіра в перспективі не міг би існувати Едісон, як конкретизація цього закону. Великі твори літератури надають людям і народам право бути висловленими, бути не нікими... Велике, мудре і душе зобов'язує право...

Його перекоханим речником на нашому суходолі був творець "Фавста" Гете.

"Величний дух - говорить в одному місці "Фавста", - ти дав мені все, що я жадав.

Ти дав мені за королівство величчю природу і багання її чути та нею насолоджуватись"...

"Чути і насолоджуватись природою" це не значить ходи-

ти по зелених сонячних галях і захоплюватись ними. Це значить щось далеко складніше. Чуття природу, - це значить чуття її складну, багатогранну, з усіма її вимірами істотність. Це значить не бути тільки її зовнішнім спостерігачем, а це значить вникати у глибини її сховища, щоб там знайти і вивести її найбільші скарби. Кожна жива істота в природі не створена для чисто абстрактного існування, а завжди має певну закономірність і зв'язковість існування. Барвистий метелик створений для певних функцій, і, коли, він сідає на квітку, він виконує дуже важливе завдання. Так само і людина... Наколи б її роль могла обмежитись тільки на спостерігання природи, тоді напевно відпали б ті численні наші вимоги до нас самих і до всього, що нас оточує. Ні, очевидно, природа для нас це те середовище, для котрого ми створені, як вершитель першопорядку в ньому. І тому Гете дякує великому духові, що той дав йому можливість чуття те своє середовище. Чуття слухом душі; слухом найглибшого в людині, чуття його тони, звуки, мову. Чуття все, що заховане в нутрі природи і що за допомогою Фавста, того вічного шукача невідомого, можна знайти і вивести з глибини на світло денне.

Фавст - це втілення в людині вічного, того вічного, що ніколи не вдоволяється існуючим, що вникає в безмежні глибини і такі ж висоти, що шукає і частинно знаходить. Фавст це вічний компроміс між думкою і чином, це своєрідний закон, і горе, коли його порушують. Знаходяться люди, що нехтують чи легковажать такого роду призначенням, але всі подібні спроби в цьому напрямку як правило кінчаються катастрофами. Остання велика війна це була якраз спроба порушити компроміс між думкою і чином. Це була спроба висловити інтелект і спертися виключно на фізичні спроможності. Ефект такої якраз дії бачимо і переживаємо. Все те, що протягом століть і тисячоліть гуртувалося як прояв людської сили і думки, все те протягом місяців обернулося в гори сміття.

Вольфганг Гете говорить про це дуже переконливо і виразно. Наше діло чуття або не чуття таку мову. Наше також діло проявляти себе відповідно. Знаходяться люди, які одверто нехтують закони; призначені для людей, що мають душу свободну і розумну. Є такі, що беззастережно твердять про потребу розійтися з культурою душі та інтелекту. Говорять про речі, які дуже часто не можуть збагнути, якраз тому, що їх не мають в собі або їх не розуміють. Брак культури вищого ступеня ніколи не сприятиме, а навпаки, буде шкодити у всіх поступуваннях людини, народу, людства.

Величезного напруження досягає велике, творче слово нашого і до нас культурно прилеглих суходолів на протязі минулого, дев'ятнадцятого століття. В той час повстає не поодинокі, а збірні, дуже урізноманітнені і дуже багатогранна творчість думки і слова, яка попереджує час техніки, тим, що зближує світ і людей без допомоги телеграфу чи літака. Ми бачили і знаємо Францію, ніколи не будучи там. Ми бачили і чули Америку, будучи віддалені від того суходолу десятки тисяч кілометрів. Ми пізнавали всі краї і всі закутки планети і то пізнавали не тільки поверхово,

фізично, географічно. Ні, ми пізнавали їх глибоко, інтимно, душевно. Ми винесли в саму істотність народів і їх фізичного простору. Колумбами, які відкривали нам незнане більш чи менш цивілізованого людства були великі творці художньо оформленого слова. Це слово своєю внутрішньою динамікою перемогло розходження та ворожнечу суспільних чи расових груп людей. Воно, будуче по-різному висловлене, дійшло до вух і душі всіх. Воно перейшло всі народи, всі країни від духу до душі, від хати до хати. Коли ми читали Бічер-Стов, чи Марк Твена, коли читали Дікенса, Віктора Гюґо, Рабіндраната Таґора чи Толстого - завжди ми зовсім, без найменшого застереження, хотіли ми чи не хотіли, переходили під владу того слова і в якійсь частині йому коридися. Що б ми знали про невеличку Норвегію, коли б ми не читали Кнута Гамсуна чи не бачили в театрі Генріка Ібсена? Але не досить сказати "знали"... Це слово ми висловлюємо того, що треба класти в поняття "знати". Творчість тих великостей дає нам далеко, далеко більше, ніж голое знання. Знання може дати також спосіб подорожей чи підручник географії. Художній твір дає нам безмежно більше. Він в безлічі виглядів та варіаціях відкриває і наближує нам саму духовність дотичних людей та народів. Там виступають живі люди, з живим думанням і живими почуттями. Ми їх пізнаємо, від них щось вчимося, ними переймаємося. Ті люди, нам далекі просторою і мовно, приходять до нас, до нашої кімнати, і сідають з нами для приятельської розмови у найінтимнішій обстанові нашого побуту. Пра посередництві таких ось засобів світ стає одним великим родиним, не зважаючи на те, що може в тій родині поєзати. Війни, непорозуміння, катастрофи ніде і ніколи неупикненні. Це, очевидно, входить як невід'ємний складник людської природи, але війни не тривають вічно. Люди мусять жити, творити життя, формувати взаємини. Твори великої художньої літератури давали, дають і будуть давати щось, що скріплює, збагачує, наповнює солідарність людських влад і різноманітностей. Коштовний великий твір літератури насичений атомом чиню прайд життя, яка в сумі своїй з математичною точністю доказує, що два рази два чотири, що ми всі, хто і ми і де б ми не були, належимо до тієї ж спільноти живих істот на землі, яка хоч-не-хоч змуслена зміститися в певному просторі всесвіту і яка змуслена природою підлягати певно встановленій закономірності... Велика література світу - це найвищий моральний арсенал, де судяться і дають присуд вселюдські моральні чи аморальні вчинки, і горе тим людям чи тим народам, які в тому судилищі не чи не досить заступлені...

Заразньо ми звикли думати, що про долю народу рішення війна, війни, мирові конференції, з'їзди і засідання міністрів. Це було б страшенно не точно і спрощене розуміння законів буття і не-буття. Коли б доля французького народу вирішував 1871 рік, то Франції як такої вже не було б між живими. Ані 1871, ані 1918, ані 1935 рік не вирішувє долю Франції. Її долю вирішували її представники, що протягом століть володіли майже цілим простором Європи у вигляді її літератури, її культури взагалі. І коли вона перестануть діяти, коли вони опустяться дола, тоді в цьому

просторі - може тоді Франція виграти всі війни - її роля буде скінчена. Душе легко перемогти і перекреслити Абезі-нів, але майже неможливі цього зробити зі старим Єгиптом, Грецією, Римом чи деякими народами нашого суходолу. Ті народи позначили своє буття не тільки воєнними чинами, вони задокументували його документами свого великого духу, між котрими творчість мистецького слова займає дуже передове і дуже переконливе місце.

Ми, українці, як сьогодні, так і вчора, так взагалі від певного часу говоримо і стверджуємо ці істини не тільки для того, щоб їх ще раз пригадати... Ми це колись і зараз робимо з деякими конкретними розрахунками, бо всі ці питання дуже часто настирливо нас турбують. Все кілька десятиліть ми вилонені безнастанними турботами, які йдуть у одному напрямку: здобути на землі, під сонцем, на місці, залишеному нам у спадщину предками, наше право. Здається - наші турботи не носять в собі нічого неможливого. Здається, що в часи, такі багаті різними правами, свободами, хартиями вольности народів, наша справа мусіла б знайти зрозуміння не тільки у головах керуючих долей народів, але в кожній голові, яка виросла в атмосфері культури нашого суходолу.

Теоретично так, практично інакше... Це буває. І не треба цьому аж надто дивуватися. Шляхи історії не завжди рівні. Останні події нам ще раз стверджують, що це так. Однак це не значить, що ми повинні вдовольнитися цим ствердженням і піднести руки... Ми дістаємо удари долі і то досить дошкульні, але з кожним таким ударом ми ще в більшим напруженні думамо над своєю справою і дістаємо переконання, що ніщо не може примусити нас зречтися цих намірів, якщо ми самі їх не зречемося. Ми думамо не тільки про наше лихоліття. Передусім думамо про причини, які до цього були підставою, про умовини, про недомогання, про наші хиби. До позитивного, що ми маємо в собі, треба зарахувати самокритицизм. В переважній більшості наслідки наших невдач ми думамо в самих собі, і це куди важливіше, ніж думати їх десь поза нами в обставинах. Розуміється, в також обставини. Розуміється, в незалежні від нас причини наших невдач. Розуміється, не закривамо очей і на цей бік медалі, однак всі обставини, всі перешкоди, всі об'єктивні причини на те тільки і існують, щоб людина знайшла себе серед них, щоб їх перемогла, зломилася... Тепер ми перезираємо чи не найбільше лихоліття нашої історії. Мільйони найкращих одиниць нашого народу примушені залишити землі предків після того, як мільйони інших наших людей віддали своє життя за ту саму землю...

Маємо повне право нарікати, коли б це нам допомогло. Але при цьому пригадується Шевченкове:

Не нарікав я на Бога,
Не нарікав ні на кого.
Я сам себе, дурний, дурю.
Та й це співавши...
Орв свій переділ, убогу ниву.
Та сію слово... Добрі знина
Колось то будуть...

Так. Це в той якраз початок, з якого ми виходили... Слово, колись раз посягне, переходить у чин. Наше покоління зобов'язане більше, ніж яке інше перед нами, унаглядити той чин і його завершити. Ми сьогодні дуже старанно вникаємо у безліч причин стану речей, аналізуємо і зважуємо за і проти і дуже часто приходимо до висновку, що ми і далі мусимо сляти живе, творче, формуєче слово і то слово такого порядку, щоб дало воно зниво не тільки на нашому перелозі "убогій ниві", але щоб воно попало і на глибокий, родючий ґрунт великого, широкого світу. Нас, без сумніву, хвилює обставина, що до цього часу ми залишилися у цьому далеко позад від багатьох інших народів нашого простору.

Тут ми знов переходимо до питання літератури, але літератури нашої, української. Літератури такого мірила і такого стилю, яка могла б піднести нас у очах нас самих і очях решти людства. Ми знаємо, що сьогоднішній обмін культур, дифузія думки і почувань так само, як і до цього часу, відіграв велетенську роль в житті, чи співжитті народу і народів. Ми знаємо, що культурні вартості це також, а можливо учинніша зброя, як зброя фізична, і нам далеко не все одно, чи ми її посідаємо, а як посідаємо, то чи в достатній мірі.

Коли ми заходимо у великі бібліотеки нашого часу, ми там зустрічаємо переклади з мов таких народів, які ледве значені на картах або які існують тільки в потемці. Іноді малі числом народи займають досить велике місце в той саме час, як - це треба з жалем ствердити -, ми там майже не заступлені. Побіч світових великих і знаних народів, як британці, французи, росіяни, ми там знайдемо фінів, данців, фламандців... Ми знайдемо басків, угорців, знайдемо навіть провансальців, але дуже і дуже тяжко знайти там нас, українців. В географії культур ми далеко менше займаємо місце, ніж у фізичній географії.

Це в дуже развча істина, і наша думка ніколи і ніде не хоче в тим миритися не тільки тому, що це нам не вигідно, але також тому, що це в певного роду упослідження нас самих собою. Ми чусьмоь занедбаніми, і не дивно, що Шевченко називав нас перелогом-убогим нивою. І коли за часів Шевченка ми в літературі мали взагалі дуже мало зроблено, то за ці сто років різного роду літературної практики ми все дещо таки маємо. Ми вже маємо історію своєї літератури, яку вчимо у школі, маємо імена, які переконливо ввійшли в аннали нашої культури, маємо прізвища, маємо їх твори, маємо поезію, прозу, драму, маємо казку, маємо пісню...

Однак ми ще цим невдоволені. Невдоволені якраз тому, що ті імена і ті прізвища переважно діють тільки між нами і серед нас. Ми знаємо, що Толстой в однаковий Толстой в Москві, Нью-Йорку, Токіо, чи Мадагаскарі. Ми також знаємо, що Нечуй-Левицький в ним тільки у Києві та у Львові і то не вповні...

Ці факти громадською мовою пояснюються різними словами: що ми не державні, що ми переслідувані, що маємо у світі більше, ніж нам належить мати, нам ворого наставлених елементів людського суспільства. Це було б також пояснення,

коли б воно вичерпувало саму суті справи і нам щось допо-
могло, але в тім то й справа, що воно не рішає і не вичер-
пує такої суті. Факти лишаються, факти діють, факти гово-
рять дику правду, і ми не можемо легковажно і байдуже її
сприймати. Ми спробуємо знайти причину: чому, а як, а че-
рез що?.. Спробуємо ще і ще раз зробити аналіз дійсності
і прийти до якогось учинишого висновку, ніж голі поясне-
ння умов. І коли ми говоримо сьогодні про велику літера-
туру, коли ми знаємо її похід та її дію в історичному ро-
звої культури і культур, тоді нам приходить такої думка,
чи ми самі досить розуміємо наше місце в тій загальній
градації культури. Чи ми самі досить вирости, щоб бути ве-
ликими, чи ми це розуміємо, чи свідомо до цього явища на-
ставлені? Ми іноді беремо Шекспіра і беремо Котляревського...
Ми хочемо, щоб вони нам наочно сказали про себе без
огляду на це, чи цей наш, а той не наш. Уні. Нам так треба
знати різницю між ними. Різницю не тільки просторову, а
передусім різницю їх змістовності, їх думок, духового на-
пруження, гама їх переживань. І коли ми їх зрівнюємо, ми
дещо з того усвідомимо. Ми, можливо, будучи суворо спра-
ведливими, прийдемо до висновку, що гама почувань і пере-
живань Шекспіра далеко перевищує ті прикмети в Котлярев-
ського. Ми довідуємось, що Ромео і Елія завдали собі зна-
чно більше труду глибше, ширше виявити свої почуття, ніж
Наталка Полтавка і Петро. Ми знаємо, що Гамлет ставить
проблеми Бути чи не бути куди учинише, ніж Москаль-Чарль-
ник... І ця градація почувань і сила їх напруження рішало
між Шекспіром і Котляревським. Це саме, з яким мусимо
ствердити, між Толстим і Нечуєм-Левицьким. Ми можемо напи-
сати проти Толстого безліч розстрошувачих брошур, але що ми
можемо собі тим допомогти? Дистація між "Кайдащевим Смієм"
та "Аннов Каренинським" від цього ніяк не зменшиться. І то,
мабуть, тому, що Толстой многогранніше, глибше і ширше по-
трактував певні життєві істини, ніж це зробив Іван Нечуй
Левицький.

В звичайному буденному житті це пояснюють ступенем
таланту. При ближчому і уважнішому розгляді справи ми мо-
жемо натрапити на ще деякі, часто не досить wyjaснені і не
досить уяскравлені поняття цієї справи. До них ми ще пе-
рейдимо і ними, можливо, не один раз будемо цікавитися.
Психологи творчості думають, що причину цього явища треба
шукати не тільки в самих талантах, а також у середовищі,
серед котрого ті таланти себе проявляють. Зі світу росли-
нного, чи тваринного ми знаємо, що та сама рослина в різ-
них кліматичних умовах може видати різні барви, різні ово-
чі, їх смак, їх соковитість... Це було б дещо спрощене так
якраз порівнювати ці по суті різні поняття, однак треба
ствердити, що якась видима і капацальна тотожність може і
тут спостерігатися. Суспільство це живий організм. Наше
суспільство Шевченку називає просто перелозом - убогим ш-
вом. Рости на такому перелозі, зріти і приносити плід, -
для цього треба більше перемогти перешкод, ніж це спосте-
рігається там, де ґрунт вироблений і буйний. Котляревський
міг бути одним з найбільших талантів нашого народу, але
суспільство його часів не дало і не могло йому дати нія-

кого стимулу, ніякої поживи, ніяких моральних соків, ніякого надхнення, бо саме те суспільство як таке або не існувало зовсім, або як існувало, то ступінь його морального напруження був дуже невисокий. Ніхто з українців тих часів не займався думкою літати в стратосферу, відкривати Америку чи бігуни землі. Ніхто навіть не думав, що такі речі на землі існують. Українство тих часів зводилось до двох слів: пан і не пан. При чому паном уважалась людська істота, яка нічого не робить.

Збагнути ступінь і глибину морального і навіть фізичного осамітнення творців нашої літератури, а з тим і культури взагалі, це значить знайти причину їх трагедії в котрій вони росли, зріли і яка позначилася на силі їх творчих задумів. Вони діяли в порожньому просторі. З ними і біля них не було живих людей. Я не кажу людей вищого життєвого рівня, а людей взагалі. Вони стояли віч-на-віч з безмежною порожнечою, бо ніхто ніде на цілій кулі землі їх не бачив, не чув, не розумів. Для кого перелицьовував своє "Енеїду" Котляревський? Хто читав Куліда? Кому кидав свої огненні слова Шевченко? І Панас Мирний, і Гринченко, і навіть пізніше Лєся Українка, Кобилянський, навіть Франко і Стефаник... Де ті люди, те суспільство, ті органи преси, той шум, блиск, слава, матеріальні вигоди, пам'ятники - все, що в сумі творить певну атмосферу, яка дає поживу творчим побудженням, яка мобілізує почуття і відкриває таємниці закритих в людині інстинктів? Ті люди писали тільки завдяки надзвичайному хотінню, надзвичайно непереможному бажанню і надзвичайній силі якраз їх таланту. Ті люди писали самі собі, самі собі читали, самі себе підбадьорювали чи самі себе вбивали. І не диво, що їх творчість виходила не досить рівною, не досить впливовою, а деякі з них /Куліш/ дуже трагічно сприймали свій хресний шлях до воскресіння. Вони тікали до Москви, до Петербургу, навіть до Варшави. Микола Гоголь просто і одверто вибрав свій шлях, і тільки Шевченко, тільки він один, страшний і ніколи не збагнаний, дуже спокійно і дуже монументально висловлював своє "Я сам себе дурний дурю, та ще й співачки"...

А коли перейдемо з просторів Російської імперії до славетного і трагічного П'ємонту тодішнього українства - землі Галицької, то що там знайдемо собі на потіху? Знайдемо гурт півграмотних безмовних одиниць, знайдемо в кращому випадку боротьбу за знаки і титула, знайдемо дяків і мудрагелів з підрянками, від самої згадки про котрих робиться на душі пісно і порожньо. Навіть пізніше, коли вже проорав своїм хорстотким плугом переліг великий Франко, навіть тоді справа не багато покращала. Ось що каже про ті речі одна з небагатьох дійсно потужних постатей тієї землі Василь Стефаник на сторінках "Літературно-Наукового Вісника" 1899 року. "Інтелігенція наша і днині не виробила собі ні ідеалів, ні життєвих форм, характеристичних для неї; і днинні поети і письменники не можуть створити нічого тривкішого з її життя. Як з початку, так і тепер звертається до життя простого люду, бо там знаходять більше інтересного і вартого. Інтелігенція з гомо новус в нашім життє, доробкевич, котрий своїм положенням мусить бути трохи демократ, трохи аристократ і не смія мати характеру. Такий відомою суспільства

для поетів не може бути принадею і не диво, що хоч як інтелігенція благає для себе хоч маленького Крашевського, таки не може вимолити його. Своїм життям і ідеалами не годна вона заповнити кількадесяти томів повістей, ані захопити таланту, аби написав ті повісті".

І далі чуємо з уст Стефаніка майже розпучливо: "Інтелігенція наша все чула певний антагонізм до наших письменників і поетів. Те грубе незрозуміння поетів, брак тепла і заохоти до праці, а то і явна ненависть до своїх письменників - це головна ціха нашої освіченої суспільности. Той антагонізм між поетами і нашою інтелігенцією тягнеться, як червона нитка, в цілій нашій новій літературі".

Стільки Василь Стефанік. Це казали, а як не казали, то терпляче здужували в собі всі Стефаніки нашої літератури. Бо слова, бо окрики, бо жалі не могли принести полегші. Брак простору духу, брак душ і сердець, брак насичености снагом до верхів, до великого і мудрого - все це, мов дим, душило віддих людей творчих нашіляв. Тому, панове, не державність і не брак талантів були перешкодою для нас, щоб ми заняли належне місце в широкому культурному світі. Перешкодою цьому в першій мірі були умовини, які карликували все що у них появилось, бо такими були вони і лишати не могли бути. Таким було те, що звалось суспільством. Його у нашому життєвому просторі або не було, або було воно у вигляді духових карликів. І коли ми знаходимо між ними виїмки, то вони були тільки для того, щоб потвердити правило.

А виїмки, без сумніву, були. І на них збудовано у нас усе, що маємо. Виїмкою по суті був також титан незбагнаних світів, якого породила кріпачка з Моринець Тарас Шевченко. Виїмкою був велешень, що появився у нашому просторі як син коваля з Нагуєвич Іван Франко. Виїмкою була одинока аристократка в тому з просторі Леся Українка. Їх було більше. Це певний вже гурт, дуже відірваний від мільйонних мас, для котрих вони поволі, але вперто і безкомпромісово прокладали дорогу до будучини. Вони, ті виїмки, наперед зреклися привілеїв, якими користуються їх колеги з широкого світу позаукраїнського. Вони не мали біля себе т.зв. широких мас читачів, суспільної оцінки, просторів поза межами своїх провінцій, перекладів, голосної світової слави. Вони були дуже самі і дуже скупчені в собі. Немає навіть досить виразних слів, щоб розказати Шевченка в його зауральному благанні Бога або Франка в його доробкевичівському гурті.

"Бувало я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала;
Щоб наше слово не вмирало...
І виблагав..."

І виблагав... Він, Тарас Шевченко, сказав це наперед. І виблагав. Щоб не вмерло слово. Щоб не пропала слава. Щоб ми жили. Щоб ми робили 1918 рік. Щоб нас сьогодні послали мільйонами на вигнання. Щоб ми стали координатором світу.

І коли нам дуже тяжко знайти подібність між Шекспіром і Котляревським, так нам дуже легко знайти її між Шекспіром і Шевченком. "Тільки я, мов окаянний, і день і ніч плачу на розпутті велелюднім", казав Шевченко. "І ніхто не бачить, тільки ворог, що сміється! Смійся, лютій враже, та не дуже!"

Ось він - Шекспір! Ось де його дух і переконання! Це він на "розпутті велелюднім" плачем біблійного пророка, гнаний не тільки царем земним, але битий зорстокою одинокістю між своїми, вимолує, вимагає у Найвищого Вершителя правди, до Йому належить.

Вольфганг Гете роздумував над великими і вічними законами буття і небуття. Він хотів виправдати людину, що їє душу розумну і свободну. Він шукав перемоги над обмеженістю понять людини. Можливо, наш Іван Франко, що несподівано повстав з української порозенчі, був найближчим учнем і послідовником великого Ваймарця. Каригідно мало знаємо ми нашого Івана Франка. Зводимо його до ролі політичного і національного будителя і будівничого, лишаючи на боці можливо сутєвіші його наміри. Він намагався збудувати не тільки національно-соціяльну громаду. Він передусім зорстоко скальцував наше духове єство та вимірював ступінь температури нашої душі. Він боявся за саму суть нас, нас як одиниць людських, як божих творів вищого порядку, яким наказано вершити і завершувати все створене на землі. Іван Франко, як ніхто з наших послів у світ вічного, намагався зробити з нас людей. Людей у повному значенні слова, людей великої душі, людей широкої і глибокої натури. Він безліч разів згадує слово х а р а к т е р, розумлячи під цим не пересічний, а вищого порядку характер. Він бере нашу людину за руку і веде її до широким обривів, він дає їй в руки велику книжку, велике мистецтво, велику філософію. Він перекладає Сервантесового "Дон Кіхота", перекладає Шиллера, перекладає Гете, перекладає казки, легенди в усіх мов світу. Він намагався силою у нас вкласти все те, що вистворив геній людський на землі. Найтрагічніший в'язень нашої просторової і духової в'язниці, він бачить свій народ раз у вигляді паралітика, що лежить на роздоріжжі /у Шевченка "розпуття велелюдне"/ а його духову вбогість уявляє скалою і каже "лупайте ту скалу", лупайте, пробивайте, творить з неї щось більш оформлене, ніж шматок мертвої природи.

І це є, мої нагове, те, що треба розуміти під великою літературою. Якраз це, якраз ці її риси, якраз її насиченість вищими правдами, вищими вольовими чинниками. Не вірш для віршу, не стиль для стилю, не звук для звука, не барва для барви. Всі ці зовнішні прояви внутрішніх процесів мистецької творчості є конечні, але тільки в гармонійному поєднанні з правдами, вкладеними у зміст твору. Ми створені для життя, для вічного горіння, для зросту і упадку, для боротьби і перемог. В цьому вся сль життя, і творчість мідця має намір наситити життя якраз тією силою, тим патосом, тією волею. Люди і народи, що мають якраз такого роду творчість, проявляють у всіх ділянках своєї чинності ті самі великі риси. Вони йдуть у далечінь, глибини і висоти. Вони шукають вічно і вічно знаходять. Вони не задовольняються спокоєм денного побуту, вони зривають бурі, вони творять все нові і вічно ті самі диктовані призначенням форми великого організованого співжиття на нашій планеті.

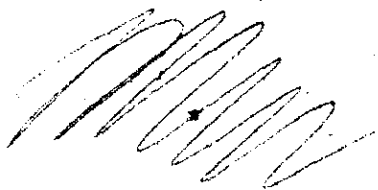
Сьогодні ми вступили у нову епоху історії. Людина

Фавст вникнула у найглибші таємниці нашої природи. Вона пробує визволити і опанувати ту енергію, силою якої існує вічний рух. Людина не вдовольняється тим, що бачить її око фізичне. Вона йде невидимими стежками, на яких провідником їй може бути тільки логіка її розумного думання. Те думання, ті висновки, ті вникання поза обрії намацального можуть поставати у людей розбуджених і зворохоблених великим творчим словом. Бо на початку всього "бі слово, і слово бі Бог". Не цураймося і не лякаймося цих понять і не зловживаймо нашим незнанням багатьох істин, з котрих першою є культура. Хто б ми не були - чи то професор на університетській кафедрі, чи то торговець якимсь товаром, чи підпільний вояк у лісі - всі ми однаково зобов'язані витримано, послідовно втримувати в собі температуру певної культури. І чим вона вища, чим більше насичена, тим наші чини, наші снаги, наші наміри будуть більші, досконаліші, учинніші.

"Лунаймо ту скалу"! Биймо і розбиваймо залишки варварства у наших душах. Творім суспільство великого стилю, міцних душ, рівних, витривалих характерів. І тоді ми, творці нашої літератури, не будемо чутися залишеними на власну долю, тоді наша творчість впоїться в життя, тоді вона сприйме його, бо буде воно мудре, потрібне, велике. І тоді ми автоматично включимось до великого творчого процесу решти культурних кругів нашої планети, і пізнають нас не тільки з географії, не тільки з випадкових меморандумів, а з імен, з мови, з творів, де кожна літера і кожний знак висловить нас учинно і тривало.

Це буде те, що бути може і що бути мусить. До того йдемо, до того веде нас наш страшний шлях - шлях надлюдських терпіль і також надлюдського трагічного оновлення. Добре, що умови поставили нас у безкомпромісове становище. Добре, що ми не маємо шляхів відступу. Може наша не завжди до кінця випробована натура не відважилася б пройти цей шлях до кінця і шукала б компромісів з нашим минулим. Але само вічно розумне життя не хоче такого компромісу. Воно веде нас цими твердими шляхами в неухильним переконанням, що час оновлення настав, що він конечний, що

"на оновленій землі
врага не буде й супостата,
А буде син і буде мати,
І будуть люди на землі..."

З М І С Т

СТАТТІ

ЧОГО МИ ХОЧЕМО	3
Віктор Бер: ЗАСАДИ ЕСТЕТИКИ	7
Іван Багряний: ДУМКИ ПРО ЛІТЕРАТУРУ	25

З МАТЕРІЯЛІВ З'ЇЗДУ І КОНФЕРЕНЦІЇ МУРУ

Улас Самчук: ВЕЛИКА ЛІТЕРАТУРА	38
Юрій Шерех: СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НА ЕМІГРАЦІЇ	54
Остап Грицай: МАЛА ЧИ ВЕЛИКА ЛІТЕРАТУРА?	82

СПОГАДИ

Володимир Блавацький: МОЯ ПРАЦЯ З ЛЕСЕМ КУРБАСОМ	90
--	----

ПОЕЗІЇ

Є.М.: КАМІНЬ	24
Іван Багряний: МАЛЯР	37
Оксана Лятуринська: ЯРИЛО	53
Василь Барка: АСТРОНОМ	81
Леонид Полтава: ПАНІ ГЕРТА	87

ХРОНІКА

З'їзд МУРУ В АШАФЕНБУРЗІ	97
КОНФЕРЕНЦІЯ МУРУ В АВІСБУРЗІ	104
З'їзд ТЕАТРАЛЬНИХ МИСТЦІВ	106

И

Истезький

Т

Країньский

Р

ух